

і щоденників, підготовки до друку повного видання творів митця. Недостатньо досліджено також біографію письменника, принципи написання якої ґрунтувалися б на документальних джерелах. Однак дослідники віддають перевагу жанрам документалістики, де переважають суб'єктивні письменницькі мемуари. Навіть у шкільному підручнику для 7 класу біографічний нарис про Г. Тютюнника опубліковано із численними помилками.

Григір Тютюнник із братом Григорієм (1959)

Після смерті митця з'явилося кілька видань його творів, однак жодне не є науковим. І досі твори Г. Тютюнника видаються з помилками, до того ж з'являються й нові.

Григір Михайлович Тютюнник – видатний митець української літератури ХХ століття. Саме завдяки такому письменникові можемо говорити про художню довершеність та справжність української літератури в нелегкі для неї часи.

Осягти масштаби неперевершеного таланту можна тільки за умови глибокого вивчення літературних джерел його життєвого і творчого шляху, що для Гр. Тютюнника становить неподільну єдність, бо саме з дитинства та юності викристалізувалося його самобутнє художнє світовідчуття. Якщо ж говорити про індивідуальний образ світу митця, то він теж значною мірою сформувався в роки дитинства, сягнувши в літературній творчості майже всеохопної ідентичності з національним образом світу. Саме ця подібність, внутрішня спорідненість і визначають справжній талант (чи навіть геніальність) і постають провідною ознакою художньої досконалості за всіх часів. В українській літературі це особливо відчутно у творчості Тараса Шевченка, який силою слова поєднав минуле, сучасне й майбутнє українців.

Про цю особливість таланту Гр. Тютюнника із великою проникливістю сказав Іван Дзюба: “Ми ж знаємо, що Григір Тютюнник дивився на світ широко розкритими очима, зірко бачив усе, що діялося з його народом, і мав на це свій чіткий і глибоко пережитий погляд. Але навіть якби й не було цього акцентованого громадянського усвідомлення, цієї інтелектуальної бази усвідомлення дійсності, – все одно його безвідмовна чутливість до людських доль як індикаторів певного суспільного життя вводила б у світ соціально-психологічних, етичних, естетичних вимірів цього життя” [1, 38].

Панорама українського літературознавства стосовно творчої спадщини Гр. Тютюнника репрезентована багатьма вченими, серед них особливу теоретичну вагу мають дослідження І.Дзюби, В.Дончика, М.Жулинського, М.Ільницького, М.Коцюбинської, В.Марка, Л.Мороз, Р.Мовчан, В.Нарівської, В.Панченка, М.Сулими, Г.Сивоконя та ін.

Починаючи з 1985 року, нами досліджено й уведено до наукового вжитку значну частину творчого доробку митця: у науково-популярних виданнях опубліковано 120 листів, усі щоденники й записники, кіносценарій за романом Гр. Тютюнника “Вир”, за автографом здійснено текстологічний аналіз і підготовку до друку новели “Деревій”. У Центральному архіві-музеї літератури і мистецтва України, архіві Зіньківського сільськогосподарського ліцею Полтавської області, літературному музеї письменників-земляків Шилівської

ЗОШ Зіньківського району Полтавської області, зразковому літературному музеї Григора Тютюнника ЗОШ №12 міста Антрацит, в архівах приватних осіб виявлено та введено до наукового вжитку різноманітні матеріали, що стосуються життєпису письменника, його творчої особистості. Усе це дало змогу здійснити комплексний науковий аналіз творчої спадщини Гр. Тютюнника й фактологічно окреслити сторінки наукової біографії митця.

У цій статті на основі текстологічного вивчення та едиційної практики творчої спадщини митця доводиться необхідність і пропонується структура майбутнього повного (академічного) видання творів Григора Тютюнника.

Починаючи з 1968 року, тобто з першої публікації новели “Деревій” (“Вітчизна”, 1968, №7), багато літературних творів письменника зазнали редакторських та цензурних втручань, що значно порушували текст. Нові видання творів Гр. Тютюнника передруковуються з різних видань без чітких текстологічних правил, до того ж упорядники нерідко припускаються помилок, що призводить до нових різночитань. Факти ці можна пояснити переважно об’єктивними причинами: підцензурний характер прижиттєвих видань, неможливість видання творів за життя автора, відсутність багатьох автографів, незавершеність деяких творів (наприклад, “Житіє Артема Безвіконного”), а також суб’єктивними причинами – ігнорування текстологічних правил підготовки до друку, а то й коректорською недбалістю.

Готуючи до друку першу книжку, Гр. Тютюнник продовжував працювати над стилістикою своїх творів, передусім над художніми деталями, важливими для ідейно-художньої палітри. Так, оповідання “Місячної ночі” (першодрук – третій номер журналу “Зміна” за 1964 р.), у збірці “Зав’язь” зазнало істотних стилістичних змін.

Варто порівняти першодрук із другим варіантом тексту “Зав’язі”. Передусім змінено досить загальну назву “Місячної ночі” на “Комета”, що значно більше співвідноситься зі змістом твору.

Варіант перший

Прийшли ми до нього – мене тоді в правління обрали – цілою компанією. Давай коня, кажемо.

А Юхим – круть та до комірчини, та й розіп’явся на дверях. “Рішу, – кричить, – першого, хто підступиться”, – і за вила хапається. – “Я цим конем орю? – питає. – Сію? Добро наживаю? Геть з двору, чортові підкулашники”. І на мене визвірився. Ну, мене й сказило. Тут люди у вічі ширяють, що в нас і волики були колись, і клуня, хоч і драненька, та своя, а тут ще й він, товариш мій підкулашником обзиває...

Біля клубу, на тічку, – ґвалт. Витанцьовують, духами пахне й цигарками лавошними. А місячно ж, – хоч нитку в голку вшилиай [5, 7].

Варіант другий

Прийшли ми до нього – мене тоді в правління обрали – цілою компанією. Давай коня, кажемо.

А Юхим – круть та до комірчини, та й розіп’явся на дверях. “Рішу, – кричить, – першого, хто підступиться”, – і за вила хапається. – “Я цим конем орю? – питає. – Сію? Добро наживаю? Геть з двору!” І на мене визвірився. Ну, мене й сказило...

Біля клубу, на тічку, – ґвалт. Витанцьовують, духами пахне й цигарками лавошними. Харитін Туркало, гармоніст, мабуть, п’яненийкий, приспівує:

“Я на бочці сижу

Бочка котиться,

Ніхто заміж не берьоть,

Заміж хочеться...”

А місячно ж, – хоч нитку в голку вшилиай [6, 24].

По-перше, у тексті автор удався до суттєвого скорочення, що стосується згадки про “підкулашників”. Упадає в око бажання зменшити емоційну напругу від трагізму насильницької зміни морально-етичних стосунків на селі, коли боягузтво одного за більш-менш заможне життя до колективізації призвело до позбавлення останньої радості його близького товариша.

Водночас до основного тексту додався епізод, що промовисто свідчить про повну духовну деградацію українського села, коли старше покоління, обкрадене долею, а ще більше – змінами в суспільному житті, уже ніколи не заспіває своїх прадавніх народних пісень. А нові пісні, які вражають своєю абсурдністю, тепер біля клубу співає п’янений гармоніст. Уживання русизму теж не випадкове.

Проведений аналіз переконує в необхідності враховувати авторську волю, узявши за основу другий варіант при визначенні основного тексту, однак в академічному виданні в коментарях варто подати й перший варіант, з’ясувавши при цьому історію тексту літературного твору.

Новела “Чудасія” вперше опублікована в журналі “Дніпро” (1964, №5). Кульмінаційним моментом цього літературного твору стала реакція головного героя інваліда війни Мусія Приходька, сторожа артілі “Вперед”, на відмову райсобезу виділити йому автомобіль: “Машина вам, товаришу Приходько, пишуть, не показана, с’язі з тим, що кульша на два сантиметри довша, ніж треба. Треба п’ятнадцять, а у вас – сімнадцять.

Оце тобі й на – не показана! Що ж мені оті два сантиметри надрубати, чи як?” [5, 21].

Такий текст збережено і в збірці “Зав’язь”, хоча більше за життя письменника новела не друкувалася, а з книжки вибраного “Коріння” була насильницьки вилучена вже з верстки. Однак у перекладі російською мовою (публікація в журналі “Сельская молодежь”, 1970, №7) текст цього літературного твору зазнав значних змін, що і спотворило авторський задум із різкою достовірністю відтворити нехтування держави особистістю, якій і було завдано великої моральної травми, навіть неспівмірної з тяжким фронтовим пораненням: “Машина Вам, товариш Приходько, пишут, не показана, потому как вы инвалид, а есть еще инвалиднее.

Так что же, мне культю укоротить или что...” [10, 20].

У перекладі Ніни Дангулової цей мікротекст набув дещо іншого звучання, але теж відмінного від авторського: “Машина Вам, товариш Приходько, пишут, не показана, культя ваша на два сантиметра длиннее, чем нужно...”

Так что же, мне культю укоротить или что?...” [11, 321].

Зрозуміло, що точний переклад мав би бути інший.

Друга книжка “Деревій” вийшла в “Молоді” 1969 року. Три твори ввійшли до неї із “Зав’язі” – “Сито, сито...”, “Гвинт”, “Печена картопля”. Порівняно з першодруком змінено назву оповідання “Маркіян” на “Поминали Маркіяна”.

Особливо значних скорочень зазнав текст оповідання “Деревій”, тому слід зосередити увагу на визначенні основного тексту саме цього літературного твору. Ще 1982 р. В. Панченко писав, порівнюючи публікації “Деревію” з першодруком у журналі “Вітчизна” (1968, №7) та першою публікацією російською мовою “Тысячелистник” у “Литературной газете” від 9 жовтня 1968 р.: “В українських виданнях новела Тютюнника “Деревій” друкується без розмови Данила з зятем, а даремно... Зоставшись без важливого, по суті, центрального епізоду, новела “Деревій” стала значно випрямленішою, а характер Данила Коряка позбувся цілком обґрунтованого драматизму” [3, 191].

Уперше на значні текстологічні відмінності цього твору вказала Л. Мороз у нарисі життя і творчості “Григор Тютюнник”: “Одне з найвідоміших оповідань

З Петром Засенком у Лубнах над Сулою

Г. Тютюнника “Деревій” в усіх українських виданнях друкується в урізаному вигляді. У російських (теж не в усіх) – дещо повніше, але теж скорочено так, що деякі фрази просто повисають у повітрі, що аж ніяк не узгоджується з відомою звичкою письменника шліфувати свої твори до такого стану, щоб усе абсолютно було умотивоване й логічно пов’язане з попереднім” [2, 198-199]. Дослідниця також опублікувала за рукописним автографом ту частину тексту, яка не ввійшла до літературного твору в однойменній збірці “Деревій” (1969).

Тепер завдяки автографові, збереженому Л. Мороз, можемо

здійснити текстологічне дослідження, необхідне для встановлення основного авторського тексту оповідання.

Автограф:

“Небалакучий тільки. Встане вранці, вмється, поснідає і за книжки, котрі з собою ж таки й привіз. Одно їх читає, одно читає та олівцем щось креслить, а то закине руки за голову і думає щось.

– Хіба ж, сину, так одпочивають? – не втерпів якомсь Данило. – Наївсь, напивсь – і на бокову. На Маню оно подивись, – про дочку. – Ні заботи їй, ні печалі, як-то кажуть. Отак треба!

А він усміхнувся, тестя за плече міцненько до себе притис і так неголосно до нього:

– Тату, ви тільки не подумайте нічого такого... поганого, не в осуд кажу ні вам, ні мамі, ні дружині, а задля істини: Маня, хоч вона ваша дочка, а моя подруга, і я її люблю, не так живе, як мені – і мабуть, не тільки мені – хотілося б. Для неї, тату, – тільки зрозумійте мене правильно – для неї благо те, що найближче лежить, що можна взяти, поторкати рукою, купити, з’їсти, одягти, чим можна зовні себе і своє гніздо прикрасити, зовні – чуєте? І вона не одна така. Поки що – і це особливо помітно, зрозуміло, в місті – таких більшість, страшна більшість. Чому в місті? Тому, що ви, наприклад, любите і знаєте ліс не тільки як зелений масив, а його дух життя; землю не тільки, як точку опори, а як живу істоту, річку, трави тощо і любите не для розваги, а органічно, з пелюшок, як дитина – маму. А там – це розвага, зручність, відпочинок – і не більше. *Я сам селяк і, можливо, не розумію міста. Але мені здається, що городяни найдужче і теж з пелюшок закохані в зручності, тобто у відповідній стрій предметів. Місто зручне для любителів зручності, от. Таких людей уже давно, цілі століття, називають обивателями, міщанами. В містах є чимало громадян, людей землі, людей людства. Але обивателів – переважна страшна більшість. Любов до зручностей, до предметів, продиктована їм прагненням до спокою, а спокій – душевна підлість, писав один великий російський письменник. Обиватель найдужче любить прислів’я, вірніше його суть, сіль: “Про мене, Семене, хоч і всі на мене, аби я зверху був!”* Обиватель, тату, як сорока: любить блискуче і забуває про власні крила, а якщо й користується ними, то механічно і знов-таки ж в ім’я поживи або для пошуків блискучого. Ви мене розумієте? – Вони сиділи в хлівці під сіном

посеред пахощів злежаного різнотрав'я та сухого торішнього деревію – він висів у сніпках попід низькими бантинами, – та ластів'ячих гнізд, біля котрих клопоталися ластівки, шугаючи крізь двері надвір і знадвору, з сонця на сонце. Їгор притискав до себе тестеві плечі все міцніше й міцніше, аж вони лущали в суглобах.

“Дебелий хлопець, – подумав Коряк. А подивитися – таке тендітне та маломощне...” – А вслух казав: – Розумію, синок, розумію. Перекажуть не перекажу, бо слів таких, як ти, не знаю, однак тямлю, їй-богу, тямлю, чого ж!

– Це добре, це чудово, – шепотів Їгор, пристукуючи себе кулаком по коліну і дивлячись кудись мимо всього, що було перед очима, – в далечинь, як Данило, коли траплялося виходити на простір. – Я одразу відчув у вас щось таке... і полюбив, як батька – свого рідного я не зазнав, загинув, козак... Але я говорю складно, і вам важко зрозуміти все, до крихти... Тоді отак! Чекайте, чекайте... Ви коли-небудь Біблію читали – від Матфея, від Луки? Пам'ятаєте: “Не єдиним хлібом жива людина”?.. Так от це якраз те, про що я вам кажу. В людини, крім тіла, є душа – розум і серце... Ви воювали... Згадайте: коли ви йшли в атаку, до вас приходило... Ну, як би вам сказати... Самозабуття? До бою ви думали: вернусь чи востаннє йду? – і напевно – це абсолютно природньо – боялися. А потім, коли рушили всі, плече в плече, ура в ура, ви думали про себе, про власну смерть? Ні! Ви бачили перед собою всіх і були вже не собою, а краплиною всіх, а в кожному вашому товаришеві була краплина вас! Ви були одне ціле! Ви були тоді людьми людей! Такими повинні бути ми, люди, мислячі істоти, завжди.

То брехня, що хтось один веде людей на подвиг. Брехня! Підняти – зможе. Повести – ні. Їх веде не один, а одне – самозречення одного в ім'я всіх і самозречення всіх в ім'я одного! От що означає Ісусів афоризм: “Не хлібом єдиним...”

– Або ще! – Їгор підхопився, висмикнув з-під бантини кілька стебел деревію, надломив одне. – Чим пахне? Деревієм! А це? А це? Теж. От таким повинен бути народ! Єдиний дух, душа в душу! А ми? А ми кажемо, про нас навіть анекдот складено такий: “Чого тобі, Марку, найдужче хочеться?” – “Щоб у сусіда хата згоріла і корова здохла!”

Данило засміявся.

– Це точно, сину...

– От бачите! А ми – народ, плем'я (є таке чудесне слово) – і не кидати один одного на поталу, а потім казати: така його доля! – повинні вчитися... Цьому, хай воно буде прокляте, ми навчені... Плече один одному, руку, розум, серце подавати повинні! Людина – людині, народ – народові! З цього починається людство. А плем'я не одностайне, плем'я, де кажуть: “Хай у сусіда хата згорить”, – гідне зневаги, осміяння, знищення! І все починається з дрібнички начебто: тихого смирного зовні обивательського спокою – душевної глухоти, підлості...”

Після цієї розмови Данило, що звик лягати рано, коли залишався вдома, довго не міг заснути вночі. І хоч зять грався по обіді з дитиною, учив Маню їздити на велосипеді, міцно, одною рукою тримаючи його за сідло, і кричав по-хлоп'ячому: “Право руля! Перед собою дивись, не в колесо” – і сміявся радо, і потирав задоволено руки, коли Маня проїхала сама увесь двір, не впавши, – Данилові він здавався уже не таким, як раніше, ввічливим, простим, роботящим, “нашим Їгорком”. А ще було трохи страшно за дочку...

– “Чого йому ще! – сумно розмірковував старий, лежачи поруч із зятем на сінові – лаштувалися на рибалку, то лягли в хліві, щоб жінок не турбувати вдосвіта. – Робота – кращої не треба: чиста, культурна... Зодягнені обоє, як з

Серед побратимів

голючки... Квартира, дитина, їсти вдосталь... Хіба так живуть, як ми колись... одживали? Повернувся з війни – не те, що хліба, хати немає, притулку. Згоріло все дотла.

Пішов у Кременчук, став на заводі до котлів за вісімсот карбованців на місяць. Чотириста жінці й дитині в суботу після платні одвозив, триста собі на харч (по сотні щомісяця на хату відкладав). Отож і виходило по десятиці на день. А що на ту десятку купиш? Хліба шмат, маргарину сто грамів та тильки пригірщ... Тулька, тулька, тулька – щодня. Мабуть, і зараз, якби вмер, та натомірували, то в жолудку саму луску знайшли б...

“Люди людства”... “Як ви в бій ходили?..” Отак і ходили... Біжиш на кулі, волось дибки стає, пілотку скидає, очі, як цибуля, з лоба пруть, а біжиш, бо всі біжать, а душа та – як струна, – торкнись і перерветься... Хіба там було коли думати?..”

“А про хату, що згоріла, – точно... Це вже в нас така заведенція... Хоч я зроду нічого нікому поганого не бажав... Звісно, може б, кому й підмогнути треба було б... Одарка Пряшівна оно щороку сама жито косить. Чом не допомогти? Та ніколи. Як не свої вузлики в’яжеш, то в поле біжиш з дня в день. А так, чом не допомогти людині?..”

І вирішив, що скаже зятеві на рибалці, як буде на те слухна нагодина:

“Ти, сину, про всіх не дуже печись, а про себе більше дбай, бо ніхто про тебе не подбає”.

Але так і не сказав, хоча й замірявся не раз: то кльов переб’є, то не хотілося Їгорового погляду од поплавка одривати – зосередженого такого, серйозного, а тоді вирішив, що незручно освіченій людині радити що б там не було, помулявся, помулявся та й змовчав: хай живуть, як хочуть, їм видніше...” [15, 148-150].

Першодрук:

“Небалакучий тільки. Встане вранці, вмитьється, поснідає – і за книжки, котрі з собою ж таки й привіз. Одно їх читає, одно читає та олівцем щось креслить, а то закине руки за голову і думає щось.

– Хіба ж, сину, так одпочивають? – не втерпів якось Данило. – Наївсь, напивсь – і на бокову. На Маню оно подивись, – про дочку. – Ні заботи їй, ні печалі, як-то кажуть. Отак треба!

А він усміхнувся, тестя за плече міцненько до себе притис і так неголосно до нього:

– Тату, ви тільки не подумайте нічого такого... поганого, не в осуд кажу, ні вам, ні мамі, ні дружині, а задля істини: Маня, хоч вона ваша дочка, а моя подруга, і я її люблю, не так живе, як мені – і, мабуть, не тільки мені – хотілося б. Для неї, тату, – тільки зрозумійте мене правильно – для неї благо те, що найближче лежить, що можна взяти, поторкати рукою, купити, з'їсти, одягти, чим можна зовні себе і своє гніздо прикрасити, зовні – чуєте? І вона не одна така. Поки що – і це особливо помітно, зрозуміло, в місті – таких чимало. Чому саме? Тому, що ви, наприклад, любите і знаєте ліс не тільки як зелений масив, а його дух життя: землю не тільки, як точку опори, а як живу істоту, річку, трави тощо, і любите не задля розваги, а органічно, з пелюшок, як дитина маму. А от для Мані це розвага, зручність, відпочинок і не більше. Так і обивательською можна стати. Обиватель, тату, як сорока: любить все блискуче і забуває про власні крила, а якщо й користується ними, то механічно і знову ж таки в ім'я поживи або для пошуків блискучого. Ви мене розумієте?

Вони сиділи в хлівці посеред пахошів злежаного різнотрав'я та сухого торішнього дерев'я, – він висів у сніпках попід низькими бантинами, – та ластів'ячих гнізд, біля котрих клопоталися ластівки, шугаючи крізь двері надвір і знадвору, з сонця на сонце. Ігор притискав до себе тестеві плечі все міцніше й міцніше, аж вони луцали в суглобах.

“Дебелий хлопець, – подумав Коряк. А подивитися – таке тендітне та маломощне...” – А вголос сказав: – Розумію, синку, розумію. Перекажуть не перекажу, бо слів таких, як ти, не знаю, однак тямлю, їй-богу, тямлю, чого ж!

“Це добре, це чудово, – шепотів Ігор, пристукуючи себе кулаком по коліну і дивлячись кудись мимо всього, що було перед очима, – в далечинь, як Данило, коли траплялося виходити на простір. “Я одразу відчув у вас щось таке... і полюбив, як батька, – свого рідного я не знав, загинув. Але я говорю складно, і вам важко зрозуміти все, до крихти... Тоді отак! Стривайте, стривайте... В людини, крім тіла, є душа – розум і серце... Ви воювали... Згадайте: коли ви йшли в атаку, до вас приходило... Ну, як би вам сказати... Самозабуття? До бою ви думали: вернусь чи востаннє йду? – і напевне – це абсолютно природно – боялися. А потім, коли рушили всі, плече в плече, ура в ура, ви думали про себе, про власну смерть? Ні! Ви бачили перед собою всіх і були вже не собою, а краплиною всіх, а в кожному вашому товаришеві була краплина вас! Ви були одне ціле! Ви були тоді людьми людей! Такими повинні бути ми, люди, мислячі істоти, завжди.

Після цієї розмови Данило, що звик лягати рано, коли залишався вдома, довго не міг заснути вночі. І хоч зять бавився по обіді з дитиною, учив Маню їздити на велосипеді, міцно, одною рукою тримаючи його за сідло, і кричав по-хлоп'ячому: “Право руля! Перед собою дивись, не в колесо!” – і сміявся радо, і потирав задоволено руки, коли Маня проїхала сама увесь двір, не впавши, Данилові він здавався уже не таким, як раніше, ввічливим, простим, роботящим, “нашим Ігорком”. А ще було трохи страшно за дочку...

– Чого йому ще! – сумно розмірковував старий, лежачи поруч із зятем на сіні, – лаштувалися на риболовлю, то лягли в хліві, щоб жінок не турбувати вдосвіта. – Робота – кращої не треба: чиста, культурна... Зодягнені обоє, як з голочки... Квартира, дитина, їсти вдосталь... Хіба так живуть, як ми колись... одживали? Повернувся з війни – не те, що хліба, хати немає, притулку. Згоріло все дотла.

“Люди людей”... “Як ви в бій ходили?..” Отак і ходили... Біжиш на кулі, волосся дибки стає, пілотку скидає, очі, як цибуля, з лоба пруть, а біжиш, бо всі біжать, а душа та як струна, – торкнись і перерветься... Хіба там було коли думати?..”

Вирішив, що скаже зятеві на риболовлі, як буде на те слухна нагодина: “Ти, сину, про всіх не дуже печись, а про себе більше дбай, бо ніхто про тебе не подбає”.

Але так і не сказав, хоча й замірявся не раз: то кльов переб'є, то не хотілося Ігоревого погляду од поплавка одривати – зосередженого такого, серйозного, а тоді вирішив, що незручно освіченій людині радити що б там не було, помулявся, помулявся та й змовчав: хай живуть, як хочуть, їм видніше..." [7, 73-75].

Уперше "Деревій" опублікований у "Вітчизні" (1968, №7). На рукописному автографі стоїть дата – 12 квітня 1968 р. Отже, оприлюднено майже одразу по написанні.

У текстах автографа та першодруку наявні досить значні розбіжності. Для більш зримого їх порівняння та частина тексту автографа, що не ввійшла до першодруку, виділена курсивом. Редакційні чи цензурні скорочення слугують прикладом свавільного втручання в авторський текст і, гадаю, зумовлені передусім намаганням звести загальну картину обивательства, духовної деградації як уселюдської та національної трагедії до певних вад в індивідуальних рисах характеру доньки Данила Коряка. Цитуючи "Біблію", автор прагнув окреслити загальнолюдське звучання художньо-філософської проблематики твору, виражаючи її також у словах "люди людства". Цей вираз у першодруці теж здрібнюється редакторською правкою й набуває маловиразної та малозрозумілої словесної форми "люди людей".

Наступний текст, вилучений із першодруку, – це авторський роздум, що надзвичайно проникливо розкриває емоційно-сміслову значення назви "Деревій": "Ігор підхопився, висмикнув з-під бантини кілька стебел деревію, надломив одне. – Чим пахне? Деревієм! А це? Теж. От таким повинен бути народ! Єдиний дух, душа в душу!". За допомогою цього порівняння назва твору набуває символічного звучання, повертає читача до глибин національного світобачення й водночас актуалізує сучасну проблему деформації світогляду: адже давнє поняття "плем'я" досить промовисто асоціюється із сучасним української нації, позбавленої духовної досконалості. А сам Данило Коряк досягає її лише тоді, коли переселяється до лісової сторожки й живе в абсолютній гармонії із природою. Однак його й тоді не полишають думки про єдину доньку та її сім'ю, тобто чоловіка й дитину. У роки війни Данило був на фронті, отже, його донька вже повоєнного покоління.

Філософські роздуми Данилового зятя, хоча й говорить він найсокровенніше, далеко виходять за межі сімейного життя: адже він бачить ту духовну різницю, яка утворилася між його однолітками та поколінням батьків. Те, що Данило любить "органічно, з пелюшок, як дитина маму," для його доньки Мані (уже чомусь не Марійки...) абсолютно безвартісне – "розвага, зручність, відпочинок і не більше", тобто "щось таке", і є отією перевагою матеріального над духовним, споконвічним, що передається поколіннями. А тепер утрачається ще й тому, що збігається із фарисейсько-інтернаціональною ідеологією, яка особливо посилилась у 60–70 роки ХХ століття. Однак часово-просторові межі літературного твору значно глибші. Адже характер Данила Коряка тяжіє до прадавнього національного коріння українців-сонцепоклонників, для яких гармонійна єдність із природою, довкіллям була не лише життєвою, а й світоглядною потребою.

Тому й найважливіша розмова Данила зі своїм зятем відбувається "в хлівці під сіном посеред пахощів залежалого різнотрав'я та сухого торішнього деревію – він висів у сніпках попід низькими бантинами, – та ластів'ячих гнізд, біля котрих клопоталися ластівки, шугаючи крізь двері надвір і знадвору, з сонця на сонце" [35, 74], бо образ сонця в цьому творі теж глибоко символічний, як і в багатьох інших творах Гр. Тютюнника, адже він – уособлення вічного, життєдайного, найбільш гуманного, бо постійно повторюваного в людському житті. Тому цей образ і в останньому реченні твору більш композиційно та

художньо вмотивований лише за умови повернення до основного тексту рукописного варіанта.

Без тієї частини, що була насильницьки, тобто без волі автора, вилучена, літературний твір позбувся особливої філософської напруги, що постає у світлі проблеми духовної наступності поколінь – однієї з головних проблем світової літератури. Однак ця художньо-світоглядна проблема в тодішніх диктаторських лабетах соціалістичного реалізму вульгаризувалася “приуроченням” художніх творів до певних дат і наповненням їх ідеологемами на кшталт “нової спільності радянських людей”. Коли вийшла друком збірка “Деревій”, уся найбільш редагована частина першодруку була вилучена зовсім. Наступні всі перевидання теж здійснено за текстом цієї збірки. А в російському перекладі “Деревій” публікується за текстом першодруку.

Після виходу у світ збірки “Деревій” більшість критиків переважно вели мову про повість “Облога”. Лише Олександр Моторний у рецензії “Дороги на рідній землі” (Вітчизна. – 1970. – №7. – С. 205-206) стверджував, що варто насамперед згадувати той твір, яким названа збірка, зазначивши: “І портрет героя, і його мова, і деталі його побуту – все в Гр. Тютюника відбірне, справжнє”. Усічений текст твору не давав змоги говорити про справжність національного характеру головного героя. Павло Мовчан у рецензії “Вгадування чи пошуки” (Жовтень. – 1969. – №11. – 142-144), аналізуючи переважно повість “Облога”, указує на дисгармонію, що “не органічна для даної художньої тканини”, і на підтвердження цієї думки цитує слова персонажа Калюжного, назвавши його речником авторських ідей: “Людство знає теорію і практику класової боротьби. Це відкриття велике. Але воно ще не знає ні теорії, ні практики боротьби з обивателем, бо це не клас, не конкретно визначена суспільна одиниця, а соціальний тип”.

Аби ж то рецензент міг прочитати повноцінний авторський текст оповідання “Деревій”, вірогідно, він не був би таким категоричним у своїх судженнях, адже в художньому світобаченні Гр. Тютюника, як і в реальному житті, обивательство, духовна деградація існують за *будь-яких часів*, і роки війни – не виняток.

Отже, встановлюємо основний текст новели Гр. Тютюника “Деревій” за автографом, який зберігається в особистому архіві Л. Мороз. Першу публікацію за цим джерелом здійснено нами в журналі “Київ” (2006. – №10).

У книжці “Батьківські пороги” (“Молодь”, 1972) найістотніших скорочень зазнало оповідання “Син приїхав”. Його текстологічний аналіз здійснюємо, порівнюючи з текстом цього твору в наступній публікації – книжці “Крайнебо”, де автор зміг поновити основний текст. Перше скорочення стосується діалогу Дзякунки з невісткою Ритою, починаючи від слів *“І питалася в невістку:*

– Де ж ви його, доцю, хрестили, онучка мого сахарненького? Є у вас там церква поблизу?

– Ніде не хрестили, – одказала Рита. – Кумів назвали, так, шуткома – Павлушиного начальника цеху і його жінку, а не хрестили.

Дзякунка аж у поли вдарила.

– О Бо-оже, то це він у вас так нехрещеним і живе?

– Так і живе, – зніяковіла Рита. – А що ж тут такого?

– Е, дочко, так не можна. Не годиться, щоб воно нехристом росло, Не цуценья ж, а людина. Ні, ні. Завтра дасть Бог неділю, подамося в Опішне або Покрівське й похрестимо. Будь-що. Бо яке ж воно...

– Та я й не проти, – провагавшись, мовила Рита. – Тільки Павлуші не кажіть, того що йому не можна...

– Ну, як не можна, то й не можна, – перейшла на шепіт Дзякунка. – Антбузлом зїздимо, не яка далечінь. Ми швиденько. А скажемо – на базар” [12, 105-104].

*Стільки того цвіту по весні...
Лубни, 1974*

Друге скорочення починається від слів: *“Другого дня, як сонце тільки-но стало над опішнянськими крутоярами, Дзякунка й Рита з Борьком на руках, святково вдягнені й схвильовані своєю таємницею, вже були на базарі”* [12, 108], а закінчується: *“І вперше подумала про невістку погано: “Ба, як швидко придивилася. Для такої треба добру вуздечку...”* [12, 111].

Ці скорочення були здійснені, виходячи з ідеологічних, а точніше – атеїстичних мотивів; адже Дзякунка з невісткою їхали крадькома, щоб охрестити онука вдома в батьшки. З ідеологічних мотивів слово “Бог” писали за тодішнім правописом лише з малої літери, що теж, думається, потребує виправлення у всіх текстах письменника.

Втручання в текст літературного твору викликало й інші зміни, які ще більше вплинули на його художній рівень. Отже, скорочення третє – у

розповіді Дзякунки чоловікові про задум охрестити онука: *“В хаті Дзякунка поквалливим шепотом оповіла чоловікові, що онук їхній не хрещений, що завтра вони з Ритою – тільки щоб Павлуша, Боже сохрани, не довідався, бо йому не можна, – подадуться в Опішне або Покрівське просто додому до батьшки і що Рита на це пристала”* [12, 107-108]. Після скорочення ця розповідь перетворилася на банальне: *“В хаті Дзякунка поквалливим шепотом оповіла чоловікові, що розказала їй Рита: що в них є та як Павла їхнього люблять усі й зуть Павлом Никифоровичем”* [13, 73].

Далі з тексту вилучено ще одне речення, теж з ідеологічних міркувань. Скорочення четверте: *“Дзякунка вголос дякувала богу до ікони, а Дзякун повільно розгладжував вуса великим пальцем”* [12, 108]. За життя письменника всі скорочення поновлено, творча воля автора була збережена й у книжці вибраного “Коріння”. Однак у найновіше видання творів – “Холодна м’ята” (2009) – “укралися” третє й четверте скорочення. Це можна пояснити лише недбалістю упорядників.

Для повного (академічного) видання творів Гр. Тютюнника необхідно обрати такі основні едичійні принципи. Усі літературні твори публікуються відповідно до часу їх написання та опублікування в періодичних виданнях й окремих книжках, при цьому хронологічний підхід варто поєднати із жанровим: спершу новели й оповідання, потім повісті. Кіносценарій “Вир”, новелу “Деревій”, незакінчену повість “Житіє Артема Безвіконного” публікувати за виявленими нами автографами. Автобіографії, щоденники, записники, листи подавати за встановленою нами хронологією. У всіх томах необхідно мати розділи “основний текст”, “інші варіанти”, “dubia” та вміщувати коментарі.

Із попередніх видань творів Гр. Тютюнника найбільш вартісна для підготовки повного зібрання є книга вибраних творів “Облога” (2004), яка вийшла з передмовою, упорядкуванням та примітками В. Дончика.

Отже, у першому томі слід умістити літературні твори (оповідання й новели), дотримуючись хронологічного принципу побудови. Зі збірки “Зав’язь” (1966): “Зав’язь”, “В сутінки”, “Комета”, “На згарищі”, “Дивак”, “Червоний морок”, “Обмарило”, “Перед грозою”, “Чудася”, “Холодна м’ята”, “Смерть кавалера”, “Кленовий пагін”, “Сито, сито...”, “Тайна вечеря”, “Печена картопля”, “Гвинт”, “Проти місяця”. Зі збірки “Деревій” (1969): “Деревій”, “Поминали Маркіяна”, “Вуточка”, “Обнова”, “На переказі”. Зі збірки “Батьківські пороги” (1972): “Дядько Никін”, “Оддавали Катрю”, “У Кравчини обідають”, “Мякий”, “Син приїхав”, “Бовкун”. Зі збірки “Крайнебо” (1975): “Іван Срібний”, “Нюра”, “Дикий”, “Крайнебо”, “Устим і Оляна”, “Три плачі над Степаном”. Літературні твори, що за життя письменника у книжках не друкувались: “Начинающие”, “Отступница”, “С третьей полки”, “Азарт”, “Грамотный”, “Три зозулі з поклоном”, “Кізонька”, “Сміхота”, “Медаль”, “Паливода”.

Другий том: повісті “Облога”, “Вогник далеко в степу”, “День мій суботній”, “Климко”, “Житіє Артема Безвіконного”; твори для дітей: оповідання “Лісова сторожка”, “Однокрил”, “Нічний злодій”, “Як спіймали розбишаку”, “Додому, додому...”, “Біла мара”, “Бушля”, “Ласочка”, літературні казки “Степова казка”, “Громовик”; літературно-критичний доробок: “Ясен цвіт слова. Василеві Земляку – на його п’ятдесятиріччя”, “Оповідач дитячої провесни”, “Світла душа. До 50-річчя з дня народження В.М.Шукшина”, “Талант чесний і мужній”, переднє слово до творів Миколи Григоріва, виступ про молоду новелістику 1960-х років, редакційний висновок на рукопис Івана Костирі, інтерв’ю; публіцистика, газетні матеріали: “Восьмий виток навколо землі”, “На сотні років”, “Його зброя – людяність”, “Дзвіночки”, “Прозелень”, “З його ім’ям”, “На третьому горизонті”, “Бачу!”, “У веселковому краї”, “Лист з молоді осені”, “Шахтарська зоря”.

Третій том: переклади Григора Тютюнника: *В.Шукшин* – кіноповісті “Пічкилавочки”, “Калина червона”, оповідання “Світлі душі”, “Класний водій”, “Космос, нервова система і шмат сала”, “Стьопчине кохання”, “Гринько Малюгін”, “В’яне, пропадає”, “Медик Володя”, “Друзі ігрищ і забав”, “Вовки”, “Думи”, “Як помирав старий”, “Мікроскоп”, “Чобітки”, “Зрізав”, “Образа”, “Дядько Єрмолай”, “Нуль-нуль цілих”, “Лист”, “Страждання молодого Ваганова”, “Безпалий”, “Горе”, “Міцний чолов’яга”, “Упертий”, “Версія”, “Восени”, “Психопат”, “Рудий”, “Привіт Сивому!”, *Максим Горький* “Серце Данко”, Р.Е.Распе “Пригоди барона Мюнхгаузена”, *І.С.Соколов-Микитов* “Рік у лісі”, *Х.Тухтабаєв* “Кінець жовтого дива”, добірка перекладу японської поезії “*Манйосю*”.

Четвертий том: “Коріння. Спогади про автора роману “Вир” Григорія Михайловича Тютюнника”, кіносценарій за романом “Вир” Григорія Тютюнника, щоденники, записники.

П’ятий том: автобіографії, листи.

Повне зібрання творів Гр. Тютюнника, яке давно на часі, відкриє нові перспективи для подальших літературознавчих досліджень, матеріалізує та утвердить творчу спадщину письменника в історії української літератури, яка є гордістю національної культури.

Далеко не співмірне із талантом Гр. Тютюнника й увічнення його пам’яті в рідному селі Шилівці на Полтавщині та в селищі Щотове на Луганщині. У Шилівці – батьківщині Григора і Григорія Тютюнників – особливо хочеться побувати весною. Мабуть, бажання це зумовлене враженнями від кореспонденції молодшого Тютюнника, надрукованої в газеті “Літературна Україна” 14 квітня 1964 р. за підписом Микола Ташаненко (таким псевдонімом Гр.Тютюнник підписував деякі газетні матеріали, а походить від назви річки

Ташань, яка протікає неподалік Шилівки). Отож “Прозелень” починається з ліричного зачину “Весняне грайво”: “Вечорами, коли на розм’якли, пухкі ріллі наповзають змішані з туманом сутінки, в небі над селом чути тривожний клекіт: то летять гуси...”

А ранками, коли крізь туман проціджується скупе сонячне тепло і в селі, і на полях стає веселенько: пахне стужавіла за ніч земля, пахнуть пріллю ожереди торішньої соломи, шумить вода, пробиваючись ярками до річки, на низові сінокоси” [4].

У Шилівській загальноосвітній школі завжди приязно зустрічають директор Надія Кашченко та вчителька української мови й літератури Зінаїда Вербич. Саме завдяки їхньому ентузіазму в школі з 2002 року діє літературний музей письменників-земляків, тобто братів Григорія і Григора Тютюнників та їхнього далекого родича (двоюридного племінника) Федора Тютюнника. Саме Ф.Тютюнник передав до музейної кімнати багато оригінальних матеріалів, тобто найцінніших літературних джерел. Серед них й адресовані йому рукописні автографи листів Гр. Тютюнника, що були вперше оприлюднені нами ще у 2004 році.

Щодо шкільного літературного музею, то слово “ентузіазм” найточніше відбиває його сьогодення, адже жодний бюджет не передбачає ніяких коштів на його утримання. Тому й діє він на громадських засадах: зберігає наявні фонди (тобто те, що вмістилося в маленькій кімнаті), у міру можливостей знаходить нові експонати, веде краєзнавчу й екскурсійну роботу. І все це, наголошую, у вільний від основної роботи час директора школи й учителя-словесника.

Чи є в Шилівці можливість створити справжній літературно-меморіальний музей братів Григорія й Григора Тютюнників – лауреатів Національної премії України імені Тараса Шевченка? Розмови про необхідність матеріалізації цього самобутнього джерела української національної культури йдуть уже давно. Але розмовами поки що все й закінчується. У 1987 році померла мати Гр. Тютюнника Ганна Михайлівна, тому її будиночок невдовзі продали стороннім людям, потім перепродали ще раз і ще раз... Але ж саме сюди щоліта приїздив письменник, тут з’явилися задуми літературних творів, наприклад, “В сутінки”, “Зав’язь”, “Син приїхав”, “Дядько Никін”, “Коріння”... Саме в Шилівці жили прообрази багатьох літературних персонажів. Читаємо оповідання “Дикий”: “Оно посеред вигону дід Лука сидить, у газету козирком уткнувся – усе щось вичитує! – і корову на налігачі держить. Корова пасеться між будячками, одганяє головою мух і разом з налігачем смикає й Луку, так що інколи йому аж картузик падає з голови на газету” [14, 302].

В одному листі Гр. Тютюнник писав: “Тоді в Мануйлівці я захворів. Пролежав та просидів у кухвайці під призьбою півтора тижня, як дід Чобіт (він і влітку не знімав ватянки), і то була велика нудьга”. У спогадах “Коріння” писав: “Навідувався ще Грицько Макарович Тютюнник, великий приятель нашого батька, отакий собі спокійний велетень, що, здавалося, міг би обіпертися плечима об обидва одвірки зразу; а також Ігор Лукич Чобіт, пристрасний шанувальник слів: “філософія”, “мужик”, “адвокат” – і розмов на цю тему. (Якось він сказав мені, пасучи посеред вигону корову на налігачі: “Якби той університет та отут-о на вигоні, я, синок, його теж кончив би!” [14, 681]. Саме в Шилівці ще у студентські роки розпочав Гр. Тютюнник записувати народнопоетичні твори, а з часом український фольклор стане основою його мистецького світобачення. А хата, в якій мешкала мати талановитого письменника, розташована неподалік від тих сосен, про які в новелі “Три зозулі з поклоном” сказано “ті, що твій тато садив”... Підходимо ближче, читаємо

табличку “Вул. ім. Г.Тютюнника”, а на невисокому паркані бачимо напис крейдою “продається” і номер мобільного телефону. Обидва будиночки, де мешкали матері і старшого, і молодшого Тютюнників, стоять пустками, а той, що на “вул. ім. Г.Тютюнника” уже вкотре продається.

Вдивляючись у самотній художній світ Гр. Тютюнника, розуміємо, що Шилівка була головною дієвою силою, його основою. “Кочовий мій спосіб життя привів мене до рідного села Шилівки, до тихої, майже без течії річечки Груні, соснових борів та вільхових лугов, у яких зараз душно від вогкості й пахне опалими у воду вільховими вітами сухими. Це моя вітчизна, батьківщина, тут жив коло мосту, майже біля самісінької річки мій дід Василь Феодулович (по його батькові нас і досі прозивають Хтудулами), тут столярував, любив природу і освіту – особливо літературу – мій незабутній батько Михайло Васильович, який обдарував нас із братом цією любов’ю... Одне слово – батьківщина” [19, 116], – так написано в “Корінні”. Із Шилівки виїжджали надвечір. Чомусь хотілося мовчати й тільки дивитися на такі знайомі краєвиди, бо рідними вони стали вже давно з літературних творів Гр. Тютюнника. Листи письменника вже сьогодні відкривають нові й незнані вияви його художнього мислення та світовідчуття, вистраждані життєвими й мистецькими ідеалами. Село все віддалялося, однак залишалася незмінною у просторі й часі та весна, про наближення якої тут, у Шилівці, писав Гр. Тютюнник: “І вже, як гарненько придивитись, можна помітити у гіллі, на лугових деревах, новий, по-літньому теплий відблиск: то – прозелень” [4].

До селища Щотове неподалік міста Антрациту Луганської області шестилітній Гр. Тютюнник приїхав разом із матір’ю в сім’ю дядька Філимона Васильовича Тютюнника. Ще в 1929 році Ф. В. Тютюнник одружився з учителькою початкових класів Наталією Іванівною Рябовецькою, яка була родом із села Троянівки Зіньківського району. Переживши голод, розкуркулення, насильницьку колективізацію, репресії в рідному селі й передчуваючи їх подальше наростання, вони 1935 року виїхали із Шилівки на Донбас. Там Наталія Іванівна працювала вчителькою початкових класів та української мови й літератури, а Філимон Васильович – бухгалтером у місцевій школі. Жорстокий час не міг відібрати людяності й милосердя в добрих людей. Такими й були дядько й тітка, які взяли на виховання малолітнього сина того, кого тоталітарна влада назвала “ворогом народу”. Незабаром мати влаштувалася працювати на шахту, та дядько порадив повертатися до села, бо там хата залишилася недоглянута, город. Маленький Григорій залишився в дядька, почав відвідувати школу, тут уперше прочитав книжки українських і російських письменників – у родині Тютюнників любили художнє слово. Після флотської служби Гр. Тютюнник працював у Щотівському вагонному депо з 13 жовтня 1955 року по 20 червня 1957 року, а ще тут закінчив вечірню школу. У студентські роки, коли навчався в Харківському державному університеті, часто приїздив у Щотове. Враження дитинства і юності не тільки залишилися в пам’яті, а й відбилася в повістях “Климко”, “Облога”, оповіданні “М’який”.

Літературний музей Григора Тютюнника розташований у місцевій школі, на подвір’ї споруджено пам’ятник. Музей діє з 1988 року, а кілька років тому удостоєний звання зразкового. Уся робота ведеться лише завдяки ентузіазму вчительки-пенсіонерки Віри Філімонівни Кулачкіної (Тютюнник) – двоюрідної сестри митця. Музейні експозиції вже давно потребують оновлення, однак кошти на це не виділяються. До того ж частина приміщення школи (спортивна зала і їдальня) кілька років тому просто розвалилися й до цього часу лишаються невідбудованими. Місцеві чиновники цікавляться шкільним музеєм лише задля звітності.

Разом із Вірою Филімонівною вирушаємо до М.І.Слободчукова. За неспішною бесідою Микола Іллч знову згадує токарювання в Шотівському депо на одному верстаті з Гр. Тютюнником, показує найдорожче: подаровані книжки з дарчими написами, листи, фотографії, навіть вмикає магнітофонний запис, де Григор Тютюнник співає пісню “Летіла зозуля”... А ще читає вітальну листівку від 28 квітня 1977 року, адресовану Слободчукову Володимирові Миколайовичу: “Славнесенький мій Хрещенику! Вітаю тебе, маму, тата і сестричку з Травнем, з весною і з юністю золотою (тата і маму – з срібною)!

Спасибі за поздоровлення твоє, за те, що не забуваєш мене.

Цілую – Гр.Тютюнник”*.

Знову і знову вдивляємося в самотній художній світ Григора Тютюнника, бо з кожною спробою розпізнати його він стає дедалі загадковішим у своїй глибинній простоті, як саме життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюба І. Великий людинознавець: До вивчення творчості Григора Тютюнника // *Урок української*. – 2003. – № 3. – С.38-41.
2. Мороз А. Григор Тютюнник: Нарис життя і творчості. – К.: Дніпро, 1991. – 207 с.
3. Панченко В. Сага Григора Тютюнника // *Панченко В. Енергія пошуку*. – К., 1983. – С. 121-156.
4. Ташаненко Микола. Прозелень / Григор Тютюнник // *Лит. Україна*. – 1964. – 14 квіт.
5. Тютюнник Гр. Завязь. На згадку. У сутінки. Чудасія // *Дніпро*. – 1964. – №5. – С. 6-19.
6. Тютюнник Гр. Завязь. – К.: Молодь, 1966. – 158 с.
7. Тютюнник Гр. Деревій: Новела // *Вітчизна*. – 1968. – №7. – С. 69-75.
8. Тютюнник Гр. Тисячелистник: Новела // *Лит. газета*. – 1968. – 4 окт.
9. Тютюнник Гр. Деревій. – К.: Молодь, 1969. – 180 с.
10. Тютюнник Гр. Винт. Чудная история: Рассказы // *Сельская молодежь*. – 1970. – №7. – С. 17-21.
11. Тютюнник Гр. Повести и рассказы / Пер. с укр. Н. Дангуловой. – М.: Сов. писатель, 1989. – 720 с.
12. Тютюнник Гр. Батьківські пороги. – К.: Молодь, 1972. – 176 с.
13. Тютюнник Гр. Крайнебо. – К.: Молодь, 1975. – 128 с.
14. Тютюнник Гр. Облога: Вибр. твори / Передм., упоряд. та прим. В. Дончика. – 2-е вид. – К.: Універс. вид-во “Пулсари”, 2004. – 832 с.
15. Тютюнник Гр. Деревій / [Передм. Олексія Неживого // *Київ*. – 2006. – № 12. – С. 141-150.

* Друкується вперше.

